Araştırma-İnceleme

CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE ULAŞ İLÇESİ HALI DOKUMALARININ İNCELENMESİ

Hülya KAYNAR[1]
Emine TONUS[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Bölümü, SİVAS hkaynar(at)cumhuriyet.edu.tr
ORCİD NO: 0000-0002-9442-6162
2 Öğretim Görevlisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü, SİVAS eminetonus(at)cumhuriyet.edu.tr
ORCİD NO: 0000-0001-5065-1643

Kaynar, Hülya ve Emine Tonus. "Cumhuriyet Döneminden Günümüze Ulaş İlçesi Halı Dokumalarının İncelenmesi" idil, 60 (2019 Ağustos): s. 1027–1037. doi: 10.7816/idil-08-60-08

Öz

Bu çalışmada, somut olmayan kültürel mirasın kayıt altına alınması, korunması, yaşatılması ve yaygınlaştırılması amacıyla Sivas ili ve ilçelerindeki dokuma örnekleri araştırılmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nden günümüze kadar olan dönemde, Ulaş ilçesinde dokunan halı örnekleri ele alınmıştır. Ulaş İlçesi, Acıyurt, Eskikarahisar Köyü ve Gümüşpınar Köyü Camii'nde bulunan 10 adet halı dokuma örneği üzerinde çalışma yapılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerden bilgi formları oluşturularak, halıların hammadde temini, iplik elde edilmesi ve renklendirilmesi ile teknik özellikleri incelenmiştir. Motif ve desen özellikleri belirlenerek, Türk halı dokumacılığında bilinen yöresel anlamlarıyla açıklanmıştır. Motiflerin Sivas'ın diğer ilçe dokumaları ile benzerlikleri ve farklılıkları tartışılmıştır. Araştırma sonucunda; halıların Türk düğüm tekniği ile yaygı (2), yastık (6) ve yolluk (2) türlerinde dokunduğu, atkı ve çözgüde yün hammadde kullanıldığı belirlenmiştir. Dokumalar, desen kompozisyonları açısından, geometrik merkezine göre tam simetrik tasarlanmıştır. Kırmızı, siyah, yeşil, turuncu, kahverengi, beyaz, sarı ve gri renkler ile hayat ağacı, canavar ayağı, kurtağzı, Türkmen gülü, goncagül, yıldız, göz, çengel, çiçek, bereket, pıtrak, sığır sidiği, muska, madalyon ve elibelinde motiflerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ulaş, Sivas, halı, Somut olmayan kültürel miras, desen, dokuma

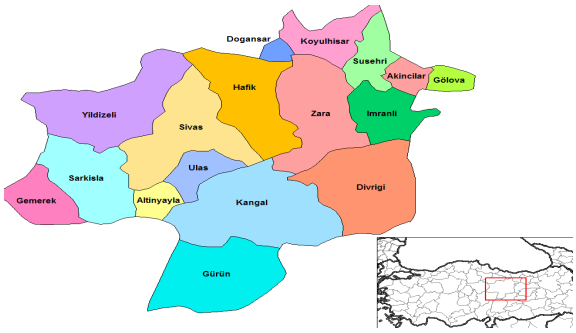
Makale Bilgisi
Geliş: 14 Mayıs 2019 *Düzeltme: 28 Mayıs 2019* *Kabul: 14 Haziran 2019*
DOI: 10.7816/idil-08-60-08

*Bu makale 6-7 Temmuz 2018 tarihleri arasında Tallinn/Estonia'da düzenlenen "4th International Symposium on New Trends in Social Science" adlı etkinlikte sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti sempozyum bildiri özet kitabında basılmıştır.

© 2019 idil. Bu makale Creative Commons Attribution (CC BY-NC-ND) 4.0 lisansı ile yayımlanmaktadır.

Giriş

El sanatları ile ünlü olan şehirlerden biri olan Sivas ilinin birçok merkezinde halı dokuma sanatı yapılmıştır. Zara, Kangal, Şarkışla, Divriği, Tonus (Altınyayla) gibi bazı ilçeleri kendi ismi ile birlikte anılan ve kendine özgü karakteristik özellik taşıyan halı ve kilimleri ile tanınmaktadır. Bu çalışmada daha az bilinen Ulaş ilçesi ve köylerindeki el dokumaları incelenmiştir.

Resim 1. Ulaş İlçesi Lokasyonu (https://www.turkiye-rehberi.net/sivas-haritasi.asp)

> Ulaş, Sivas İlinin güneydoğusunda yer alır. Güneyde Kangal, doğuda Zara, batıda Altınyayla ile komşudur. Yüzölçümünü 1169 km2 olup, tipik kara iklimi hüküm sürer. Kışları uzun ve sert, yazları ise genellikle kurak ve sıcaktır. Bitki örtüsü yönünden çıplak bir arazi yapısına sahiptir. Güneyden batıya doğru uzanan Tecer Dağı üzerinde yer yer meşeliklere rastlanmaktadır. İlçenin yerleşim tarihi oldukça eskidir. Kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte Roma Devri ve Orta Çağ uygarlığından kalan kalıntılara rastlanmaktadır. İlk iskânın Selçuklular Dönemine ait olduğu sanılmaktadır. Bu döneme ait han kalıntıları ilçenin önemli bir güzergâhta olduğunu göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Osmanlılara bağlanan bölge, tarihi Bağdat Yolu üzerinde yer almıştır. Ancak bu yoldaki ticaretten yararlanamamış, sadece konaklama noktası olmuştur. Geniş bir vadi içerisinde bulunan ilçe, Selçukluların sefer dönüşünde burada konaklamaları esnasında "Artık hedefimize ulaştık" deyimi ile Ulaş ismini almıştır. Ulaş'a 9.05.1990 tarihinde ilçe statüsü verilmiştir (http://www.sivaskulturturizm.gov.tr/TR-76107/ulas.html/Erişim Tarihi: 22.05.2019).

Ulaş, tipik karasal iklimin hüküm sürdüğü bir ilçedir. Yılın büyük bir kısmı soğuk geçmektedir. Bu nedenle, yöre halkı tarım ve hayvancılık dışında kalan boş vakitlerini, çeşitli el sanatları faaliyetleri ile üretime dönüştürmeye çalışmaktadır. Bunlar arasında halı, kilim, yastık, heybe gibi el dokumaları, çorap, dantel, oya ve benzeri tığ örücülüğü ve çeşitli nakışların yapıldığı iğne işi uygulamalar sayılabilir. Özellikle küçükbaş hayvan üreticiliği ile elde edilen yünler, dokumada değerlendirilerek aileye ek gelir temin edilmektedir.

> Dokumacılık, yörede imal edilen tezgâhlarda yürütülmektedir. Istar ve culfalık adı verilen bu tezgâhlar, ağaçtan basit bir şekilde yapılmıştır. Yün kilimler, ipten kağnı çuvalları, halı yastık, çalma yastık ve çalma heybe ıstarda dokunur. Kilimler ıstarda 60-70 cm eninde 3-4 m boyunda parçalar halinde ve desenli olarak dokunur (http://www.ulas.gov.tr/el-sanatlari/Erişim Tarihi: 22.05.2019)

Ulaş'ta yürütülen halı dokumacılığı büyük oranda Sivas halılarından etkilenmiştir. "Sivas halılarının belli başlı dokuz türü vardır. Döşek halısı, seccade, kürce (at heybesi), yol halısı, yastık, kürt kilimi, Şarkışla, perde kilim, kilim seccade" (Özen,2008: 89). Kendi besledikleri hayvanlardan elde ettikleri yünlerin değerlendirildiği bu halılar, ıstar tipi de denilen sarma tip tezgâhlarda Türk (Gördes) düğüm tekniği kullanılarak yapılmışlardır. Araştırmaya konu olan bu halılar, geometrik merkezine göre tam simetrik olarak ve çoğunlukla Türk kültürü yansıması olan sonsuzluk prensibi ile tasarlanmıştır. Kültür varlıklarının korunması, yaşatılması ve gelecek nesillere ulaştırılması amacıyla yapılan bu çalışmada, Ulaş İlçesi'nde dokunan halılar incelenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen verilere göre, yöre halılarının bazı teknik, desen, motif ve kompozisyon özelliklerini gösteren bilgi formları düzenlenmiştir.

Tablo 1'de görüldüğü üzere 10 adet halı örneği üzerinde yapılan incelemeye göre, 7 adet bitkisel, 17 adet sembolik, 1 adet nesneli ve 2 adet figürlü olmak üzere toplam 27 farklı motif kullanılmıştır. 10 adet halının 8 tanesinde (% 80) madalyon-göbek kullanımının en fazla olduğu görülmüştür. 7 tanesinde (% 70) çiçek, 6 tanesinde (% 60) göz, 5 tanesinde (% 50) pıtrak, 3 tanesinde (% 30) Türkmen gülü, Goncagül, gül, bereket, çengel, muska, 2 tanesinde (% 20) ise yıldız çiçeği, karnıyarık, çakmak, yıldız, sandık, ejder, kuş motifleri kullanılmıştır. Lale, elibelinde, testere dişi, küpe, tarak, ok, leblebili su, çark-ı felek, ab-ı hayat suyu ve damga (im) motiflerinin ise birer adet (%10) olmak üzere en az kullanılan motifler olduğu ortaya çıkmıştır. Halılarda kullanılan renkler ve kullanım oranları ise Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo1 Ulaş Halılarında Kullanılan Motifler

Bezeme	Halılar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Toplam	%
Bitkisel	Pıtrak	1			1		1		1		1	5	50
	Çiçek		1	1	1	1		1	1		1	7	70
	Türkmen gülü		1						1	1		3	30
	Yıldız Çiçeği			1	1							2	20
	Goncagül					1			1	1		3	30
	Gül						1		1		1	3	30
	Lale								1			1	10
Sembolik	Bereket	1						1			1	3	30
	Eli belinde	1										1	10
	Göz	1	1	1		1	1			1		6	60
	Karnıyarık	1			1							2	20
	Testere Dişi	1										1	10
	Çengel			1	1					1		3	30
	Küpe			1								1	10
	Çakmak				1		1					2	20
	Göbek (Madolyon)			1	1	1	1	1	1	1	1	8	80
	Tarak				1							1	10
	Ok				1							1	10
	Leblebili su					1						1	10
	Muska					1	1				1	3	30
	Çark-ı felek					1						1	10
	Ab-ı hayat suyu							1				1	10
	Yıldız							1		1		2	20
	Damga (im)									1		1	10
Nesneli	Sandık	1						1				2	20
Figürlü	Ejder	1		1								2	20
	Kuş			1					1			2	20

Tablo 2 Ulaş Halılarında Kullanılan Renkler

Renkler \ Halılar		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Toplam	%
	Kırmızı	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10	100
	Siyah	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10	100
	Gri		1	1	1	1	1	1	1	1	1	9	90
	Yeşil		1	1	1	1	1	1	1	1	1	9	90
	Kahverengi						1	1		1	1	4	40
	Beyaz		1	1		1	1		1	1	1	7	70
	Sarı		1	1	1					1	1	5	50
	Turuncu	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	10	100
	Mavi					1	1		1		1	4	40
	Devetüyü	1										1	10
	Lacivert		1									1	10

Tablo 2'de görüldüğü üzere Ulaş halılarında, kırmızı, siyah, gri, yeşil, kahverengi, beyaz, sarı, turuncu, mavi, devetüyü ve lacivert olmak üzere, 11 farklı renk kullanılmıştır. Kırmızı, siyah ve turuncu renkler tüm halılarda (%100) kullanılırken, gri ve yeşil %90, beyaz %70, Sarı %50, Kahverengi, mavi %40, Devetüyü ve lacivert ise %10 oranlarında kullanıldığı görülmektedir.

Ulaş Yöresine Ait Bazı Halı Örneklerinin Teknik ve Desen Analizleri

Resim 1. Halı Yaygı Örneği ve Halı Sırtı Detayı (Hülya Kaynar, 2007)

Gözlemin yapıldığı yer	Acıyurt Köyü/ Ulaş
Ürünün sahibi	-
Ürünü dokuyan kişi	Bilinmiyor
Gözlemin yapıldığı tarih	09.11.2007
Ürünün dokunduğu tarih(tahmini)	1940
Oluşturulan ürün-eşya	Halı yaygı
Hangi amaçla yapıldığı	Kullanım
Ürünün boyutları	80 x 265 cm
Kullanılan iplik türleri	Yün
Kullanılan renkler	Kırmızı, siyah, turuncu, devetüyü
Ürüne verilen genel ad	Halı yaygı
Dokumada kullanılan teknikler	Türk (Gördes) düğümü
Kullanılan motif isimleri	Bereket, elibelinde, göz, karnıyarık, ejder, pıtrak, testere dişi, sandık

Kompozisyon özellikleri Dikey kompozisyonla tasarlanan halı, iki adet bordür ve zeminden meydana gelmiştir. Dış bordür, içi pıtrak motifi ile dolgulu olan sandıklar ile düşey eksende sandıklara bağlı bir şekilde, bereket anlamı içeren karşılıklı koçboynuzlarının ötelemeli yerleşiminden oluşmuştur. "Sandık motifi evlilik isteğini ve bebek beklentisini simgeler. Bu motif geleneksel olarak, her genç kızın evlilik öncesi alınması gereken "çeyiz sandığının" stilize edilmiş halidir. Bu motif, bazı yörelerde tabut ve ölüm temalarını da taşıyabilmektedir" (Erbek, 2002: 80).

Dikenli bir bitki olan pıtrak, el dokumalarında kem gözlerden, nazarlardan korunmak ve bolluk bereket simgesi olarak kullanılagelmiştir. Her türlü kötülüğün yok edilmesi için dokunan testere dişi motifi, bordürleri birbirinden ayırmaktadır. İç bordür ise farklı renklerde diyagonal planlanan bantlar ile bu bantlara düzensiz yerleştirilen göz motiflerinden oluşmaktadır.

Aşırı derecede yıpranmış olduğu görülen halı, sonsuzluk prensibine uygun olarak tasarlanmıştır. Zemin, üst üste büyük karelere ayrılmış ve kareler köşelerinden kesilerek sekizgenlere dönüştürülmüştür. Geometrik merkezlerine birer sandık motifi yerleştirilen sekizgenler zeminde boşluk kalmayacak şekilde planlanmıştır. Sandık içi, karnıyarık olarak da bilinen göz motifi dolgulu pıtrak ve elibelinde motifleriyle, sandık dışı ise haçvari olarak karşılıklı yerleştirilen bereket anlamındaki elibelinde motifleri ile bezenmiştir.

"Elibelinde motifleri, dişiliğin simgesidir, sadece analık ve doğurganlığı değil, aynı zamanda uğur, bereket, kısmet, mutluluk ve neşeyi sembolize eder" (Erbek, 2002: 12).

Sekizgenden ayrılan üçgen parçalar ile sandık motiflerinin köşelerine konulan ejder motifleri güç, kuvvet, sağlık, mutluluk, bolluk ve bereket anlamlarında kullanılmıştır.

> İslam sanat eserlerinde sık sık tasvir edilen efsanevi hayvanlar arasında ejder, önemli bir yer işgal eder. Çeşitli Asya milletleri, ejdere farklı isimler vermişlerdir. Türkler'in "evren" adıyla andığı bu yaratığa, Araplar "tannin", Çinliler "lung", Moğollar ve İranlılar "ejderha" derler (Birol ve Derman, 2011: 129). Ejderha figürü, Eski Türklerde sağlık ve mutluluk sembolü olarak görülmektedir. Bu masal hayvanı, gök, yer ve su unsurlarına bağlı olarak geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Türklerde özellikle erken dönemlerde bereket, refah, güç ve kuvvet simgesi olarak kabul edilmiş ve bu efsanevi yaratık ön Asya kültürleri ile ilişkiye geçildiğinde anlamları zayıflamış ve daha çok kötülüğün simgesi olmuştur. Oysaki Çin mitolojisinde imparatorluk simgesi olan ve bazen hayat iksiri efsaneleri ile bağlantı kurulan ejder, bu yönüyle de Türkleri etkilemiştir. Türk mitolojisinde su, bolluk ve yeniden doğuşu simgelemektedir. 16.-17. yy. Safevi Sarayı atölyelerinde saray ressamları tarafından hazırlanan desenler dokunmuştur. İpek saray kilimlerinde de ejder motifleri bolluk, yağış, bereket, mutluluk anlamında kullanılmıştır (Aydın, 2013: 1-15).

Resim 2. Halı Yastık Örnekleri (Hülya Kaynar, 2007)

Gözlemin yapıldığı yer	Eskikarahisar Köyü/ Ulaş
Ürünün sahibi	Süleyman Bey
Ürünü dokuyan kişi	Bilinmiyor
Gözlemin yapıldığı tarih	09.11.2007
Ürünün dokunduğu tarih (tahmini)	1940
Oluşturulan ürün-eşya	Halı yastık
Hangi amaçla yapıldığı	Kullanım
Ürünün boyutları	50 x 100 cm.
Kullanılan iplik türleri	Yün
Kullanılan renkler	Kırmızı, yeşil, sarı, beyaz, gri, turuncu, siyah, lacivert
Ürüne verilen genel ad	Halı yastık
Dokumada kullanılan teknikler	Türk (Gördes) düğümü
Kullanılan motif isimleri	Çiçek, Türkmen gülü, göz

Kompozisyon özellikleri Sedef ve zeminden oluşan yastık, geometrik merkezine göre tam simetrik dokunmuştur. Beyaz zemin üzerine farklı renklerde dokunan çiçeklerle bezeli sedef, dalgalı görünümü ile yastığı çerçeve içine almıştır. Dokumalarda, güzelliklerle dolu bir ömrün ifadesi olarak kullanılan çiçekler, daima tasarımın bir parçası olmuştur. Yastık zemini büyük karelere ayrılmış ve kırmızı, lacivert renklerin dönüşümlü kullanılmasıyla birbirlerine karışması engellenmiştir. Her bir kare, zemini kaplayacak şekilde Türkmen gülü motifleriyle doldurulmuş, boşluklara da düzensiz dağılımla göz motifleri serpiştirilmiştir.

Kareler içindeki Hun Gülü/Kare Gül motifinin benzerleri ufak değişikliklerle, Türkmenistan'daki Yomut, Göklen, Teke, Sarık ve Salur Türkmenlerinde, yüzyıllar boyu kullanılmış; motifler, mensup oldukları boyların etkisi ile değişik adlar almıştır. Daha sonra da tekrarlanarak, günümüze kadar ulaştırılan ve Türkmen halılarında görülen "Hun Gülü", "Buhara Gülü", "Neben Gülü", "Salur Gülü" ve "Türkmen Gülü" isimleri altında aktarılmıştır (Görgünay-Kırzıoğlu, 2001: 56).

Resim 3. Halı Yastık Örneği (Hülya Kaynar, 2007)

Gözlemin yapıldığı yer	Eskikarahisar Köyü/ Ulaş
Ürünün sahibi	Süleyman Bey
Ürünü dokuyan kişi	Bilinmiyor
Gözlemin yapıldığı tarih	09.11.2007
Ürünün dokunduğu tarih (tahmini)	1940
Oluşturulan ürün-eşya	Halı yastık
Hangi amaçla yapıldığı	Kullanım
Ürünün boyutları	50 x 100 cm.
Kullanılan iplik türleri	Yün
Kullanılan renkler	Kırmızı, yeşil, sarı, beyaz, gri, turuncu, siyah
Ürüne verilen genel ad	Halı yastık
Dokumada kullanılan teknikler	Türk (Gördes) düğümü
Kullanılan motif isimleri	Yıldız çiçeği, çengel, çiçek, kuş, küpe, madalyon, göz, ejder, bitkisel figür

Kompozisyon özellikleri: Sedef ve zeminden oluşan yastık, geometrik merkezine göre tam simetrik dokunmuştur. Beyaz zemin üzerine farklı renklerde dokunan yıldız çiçekleri ve çengel ile bezeli sedef, yastığı çerçeve içine almıştır.

Yastık zemini büyük karelere ayrılmış ve kırmızı, gri renklerin dönüşümlü kullanılmasıyla birbirlerine karışması engellenmiştir. Her bir kare, zemini kaplayacak şekilde haçvari düzenlenmiş taraklı madalyonlarla doldurulmuştur. Madalyonların içi ise dört adet ejderha motifinin artı (+) konumundaki yerleşiminden meydana gelmiştir.

"Yerel dillerde yaprak, kurbağa ya da mekik olarak adlandırılan bu motif ile uzun ve bereketli bir ömür

simgelenmektedir" (Türk El Dokuması Halılar, Katalog:2,TEH Model Kodu:0112).

Madalyonlar dışında kalan zemin boşlukları, çiçek, yıldız çiçeği, göz, buğday başağı şeklindeki bitkisel figürler, küpe ve kuş motiflerinin düzensiz dağılımı ile doldurulmuştur. El dokumalarında küpe motifleri, evlenme isteğini sembolize ederken, buğday başakları da bolluk bereket anlamında kullanılmışlardır.

> Yaşamın sonlanmasıyla ilgili anlamlar içeren kuş motifi, Anadolu sembolizminde ayrıcalıklı bir yeri vardır. Baykuş, karga gibi kuşlar uğursuz, güvercin, kumru, bülbül gibileri ise uğurlu sayılırlar. Kuş bazen mutluluk, sevinç, sevgi, bazen ölen kişinin ruhudur. Kadın ile özdeşleşmiştir. Kuş, kutsaldır, özlemdir, haber beklentisidir, kuvvet ve kudreti simgeler (Erbek, 2002: 190).

Resim 4. Halı Yolluk Örneği (Hülya Kaynar, 2007)

Gözlemin yapıldığı yer	Gümüşpınar Köyü Cami / Ulaş
Ürünün sahibi	Cami Derneği
Ürünü dokuyan kişi	Bilinmiyor
Gözlemin yapıldığı tarih	09.11.2007
Ürünün dokunduğu tarih (tahmini)	1940
Oluşturulan ürün-eşya	Halı yolluk
Hangi amaçla yapıldığı	Kullanım
Ürünün boyutları	120 x 400 cm.
Kullanılan iplik türleri	Yün
Kullanılan renkler	Kırmızı, siyah, turuncu, sarı, yeşil, gri
Ürüne verilen genel ad	Halı yolluk
Dokumada kullanılan teknikler	Türk (Gördes) düğümü
Kullanılan motif isimleri	çek, çengel, çiçeği, çakmak, , madalyon, , ok, karnıyarık

Kompozisyon özellikleri

İki adet bordür ve iki adet sedefle tasarlanan halı, geometrik merkezine göre tam simetrik dokunmuştur. Stilize edilmiş bitkisel motiflerin kullanıldığı dış bordür halıyı çerçeve içine almıştır. Yıldız çiçekleri ve çengel motiflerinin dalgalı uzantısı dış sedefi, çakmak motifleri de iç sedefi süslemiştir. İç bordürde, çengel ve pıtrak motiflerinin kullanılmasıyla da halı kullanıcılarını dışarıdan gelebilecek kötülüklerden koruma amaçlanmıştır. Zemin, üç adet dikdörtgen bölmeye ayrılmış ve her bir bölmeye birer adet çift mihrap formu uygulanmıştır. Basamaklar şeklinde daralan mihrap kemerleri sınır çizgisine kadar uzanmaktadır. Mihrap nişinin iç kısmı, merkezine sekiz kollu yıldız benzeri çiçek yerleştirilen ve su damlası şeklinde uzantısı olan madalyonlarla süslenmiştir. Zeminde madalyon dışında kalan boşluklar pıtrak ve karnıyarık olarak ifade edilen göz motifleri ile doldurulmuştur. Mihrap nişinin dış kısmında ise tarak motiflerinden meydana gelen köşebentler ve ok motifleri görülmektedir.

"Ok, cesaret ve kahramanlık simgesi olup, bu motifi halısına dokuyan kadın, erkeğinin güçlü ve yiğit kişi olduğunu anlatmak ister" (Ateş, [t.y.]: 25).

Resim 5. Halı Yastık Örneği (Hülya Kaynar, 2007)

Gözlemin yapıldığı yer	Gümüşpınar Köyü Cami / Ulaş
Ürünün sahibi	Cami Derneği
Ürünü dokuyan kişi	Bilinmiyor
Gözlemin yapıldığı tarih	09.11.2007
Ürünün dokunduğu tarih (tahmini)	1950
Oluşturulan ürün-eşya	Halı yastık
Hangi amaçla yapıldığı	Kullanım
Ürünün boyutları	50 x 100 cm
Kullanılan iplik türleri	Yün
Kullanılan renkler	Kırmızı, turuncu, mavi, siyah, yeşil, beyaz, gri

Ürüne verilen genel ad	Halı yastık
Dokumada kullanılan teknikler	Türk (Gördes) düğümü
Kullanılan motif isimleri	Leblebili su, çiçek, muska, goncagül, göz, çark-ı felek, madalyon

Kompozisyon özellikleri

İki adet sedef ve zeminden oluşan halı, geometrik merkezine göre tam simetrik dokunmuştur. Bereketli uzun bir ömrün ifadesi olarak, siyah zemin üzerine beyaz noktalarla tasarlanan leblebili su, halıyı çerçeve içine almıştır. Dış sedef farklı renklerdeki muska motiflerinin geçmeli olarak yerleşiminden meydana gelirken, iç sedef çiçeklerle bezenmiştir. Çift mihrap görüntülü zeminde, mihrap kemerleri düz bir şekilde daralmış ve tepe noktalarına birer adet göz motifi dokunmuştur. Mihrap nişinin iç kısmı giderek daralan iki adet altıgen madalyonun geometrik merkezine yerleştirilen çark-ı felek motifiyle tamamlanmıştır.

"Çark-ı felek, motifinin kökeni M.Ö. 5000 yılına kadar gider. Vaktiyle dört rüzgâr tanrısını temsil etmiş olduğu gibi günümüzde de dönen dünyayı, dönen kaderi, feleğin ve aşkın çemberini simgelemektedir" (Ateş,[t.y.]: 46).

İç ve dış altıgen arasında kalan boşluk, farklı renklerdeki gonca güllerle, mihrap nişi içinde kalan boşluk da fiyonk şeklinde düzenlenmiş çiçeklerle bezenmiştir. Mihrap kemerinin dış kısmı ise güzelliklerle dolu bir ömrün ifadesi olarak, karşılıklı duran dört adet çiçeklerle doldurulmuştur.

Resim 6. Halı Yolluk Örneği (Hülya Kaynar, 2007)

Gözlemin yapıldığı yer	Gümüşpınar Köyü Cami / Ulaş
Ürünün sahibi	Cami Derneği
Ürünü dokuyan kişi	Bilinmiyor
Gözlemin yapıldığı tarih	09.11.2007
Ürünün dokunduğu tarih(tahmini)	1940
Oluşturulan ürün-eşya	Halı yolluk
Hangi amaçla yapıldığı	Kullanım
Ürünün boyutları	80 x 300 cm.
Kullanılan iplik türleri	Yün
Kullanılan renkler	Kırmızı, siyah, kahverengi, gri, turuncu, yeşil, mavi, beyaz
Ürüne verilen genel ad	Halı yolluk
Dokumada kullanılan teknikler	Türk (Gördes) düğümü
Kullanılan motif isimleri	Muska, çakmak, madalyon, gül, pıtrak, göz

Kompozisyon özellikleri

Dikey kompozisyonla tasarlanan halı, kısa kenarda üç, uzun kenarda iki sedefle çerçeve içine alınmıştır. Dış sedef, farklı renklerdeki muska motiflerinin geçmeli olarak yerleştirilmesinden meydana gelirken, iç sedef çakmak motiflerinden oluşmuştur. Kısa kenarlarda muska ve çakmak motifli sedefler arasına çarpı (x) şeklinde ötelemeli yerleştirilen göz motifleri ile bezeli üçüncü bir sedef daha bulunmaktadır.

"Çakmak, mutluluğu engelleyen kötülüklere karşı dokunan bir motiftir" (Ateş, [t.y.]: 46).

Zemin, baklava dilimi görünümündeki basamaklı madalyonların birbirine bağlı şekilde sonsuza uzanmasından oluşmuştur. Her bir madalyon, merkezine Türkmen gülü formunda haçvari ve çapraz yerleştirilen güllerle bezeli pıtraklardan meydana gelmiştir. Aşkı simgeleyen kırmızı gül, bolluk bereket ve aynı zamanda nazarlardan korunma anlamındaki pıtrak motifiyle, dokumanın ana temasını ortaya koymaktadır.

Resim 7. Halı Yaygı Örneği (Hülya Kaynar, 2007)

Gözlemin yapıldığı yer	Gümüşpınar Köyü Cami / Ulaş
Ürünün sahibi	Cami Derneği
Ürünü dokuyan kişi	Bilinmiyor
Gözlemin yapıldığı tarih	09.11.2007
Ürünün dokunduğu tarih (tahmini)	1940

Oluşturulan ürün-eşya	Halı yaygı
Hangi amaçla yapıldığı	Kullanım
Ürünün boyutları	170 x 300 cm.
Kullanılan iplik türleri	Yün
Kullanılan renkler	Kırmızı, gri, kahverengi, siyah, turuncu, yeşil
Ürüne verilen genel ad	Halı yaygı
Dokumada kullanılan teknikler	Türk(Gördes) düğümü
Kullanılan motif isimleri	Ab-ı hayat suyu, çiçek, yıldız, madalyon, sandık, bereket

Kompozisyon özellikleri

Bordür, sedef ve zeminden oluşan halı, geometrik merkezine göre tam simetrik dokunmuştur. Ana bordür yan yaprak ve bardak olarak da bilinen ab-ı hayat suyu motifi ile süslenirken, sedefte bir sapın her iki tarafına simetrik olarak yerleştirilen yaprak ve çiçek motiflerinin ötelemeli yerleşimi görülmektedir.

> Ab-ı hayat suyu, Anadolu halılarında hayat suyu olarak anılan suyun içildiğinde insanı ölümsüz kılan, yaşlı insanları gençleştirip kuvvetlendiren, çirkin kızları dünya güzeline dönüştüren bu sihirli iksir halılarda genel olarak ya "su" tabir edilen bordürle ya da, bardak motifi kullanılarak temsil edilir. Hayat suyu ve bardak ölümsüzlüğü temsil eder. Hayatın vazgeçilmez kaynağı su kutsaldır (Ateş, [t.y.]: 40).

Zemin, sekiz kollu yıldız formundaki madalyonlarla onların uzantısı olan stilize çiçeklerin ötelemeli yerleşiminden oluşmuştur. Yaşam çizgisinin ifade edildiği sekiz kollu yıldızlar, geometrik merkezine yerleştirilen ve iç dolgusunda bereket sembolü kullanılan sandık motifleri ile bezenmiştir.

Resim 8. Halı Yastık Örneği Ön ve Yan Detayı (Hülya Kaynar, 2007)

Gözlemin yapıldığı yer	Gümüşpınar Köyü / Ulaş
Ürünün sahibi	Süleyman Bey
Ürünü dokuyan kişi	Bilinmiyor
Gözlemin yapıldığı tarih	09.11.2007
Ürünün dokunduğu tarih (tahmini)	1960
Oluşturulan ürün-eşya	Halı yastık
Hangi amaçla yapıldığı	Kullanım
Ürünün boyutları	50 x 100 cm.
Kullanılan iplik türleri	Yün
Kullanılan renkler	Kırmızı, turuncu, siyah, mavi, yeşil, gri, beyaz
Ürüne verilen genel ad	Halı yastık
Dokumada kullanılan teknikler	Türk (Gördes) düğümü
Kullanılan motif isimleri	Çiçek, kuş, gül, Goncagül, Türkmen gülü, lale, pıtrak, madalyon

Kompozisyon özellikleri

Sedef ve zeminden oluşan yastık, geometrik merkezine göre tam simetrik dokunmuştur. Beyaz zemin üzerine geometrik hatlı yaprak ve çiçeklerin dalgalı uzantısından oluşan sedef, zemini çerçeve içine almıştır. Yastığın kalınlığını temsil eden yan yüzeylerine ötelemeli olarak yerleştirilen kuşlar, müjdeli haber beklentisini simgelemektedir. Kuşlar arasında düzensiz olarak yerleştirilen pıtrak motifleri ise dokumaya bolluk bereket içinde bir yaşam ile birlikte, kem gözlerden korunma anlamı da kazandırmıştır. Yastık zemini büyük karelere ayrılmış ve kırmızı, siyah renklerin dönüşümlü kullanılmasıyla birbirlerine karışması engellenmiştir. Her bir kare, zemini kaplayacak şekilde açık ve kapalı kompozisyonla tasarlanmış Türkmen gülleri ile doldurulmuştur. Sınırları basamaklarla kapatılmış Türkmen gülleri, geometrik merkezine yerleştirilen gül motifi ile çapraz ve haçvari olarak dallardan uzayan goncagüllerden meydana gelmiştir. "Goncagül, bildiğimiz gülü değil, genel olarak "çiçek" manasını ifade eder. Yani "gonca çiçek" demek olan bu motifler, tam açılmamış bir çiçeğin boyuna kesitinin tezhip üslûbuna çekilmiş halidir" (Birol ve Derman,2011: 101).

> Açık kompozisyonla yastık göbeğine konumlandırılmış Türkmen gülü ise, haçvari olarak yerleştirilen stilize bitki motifleri ile çapraz olarak tasarlanmış lale motiflerinin bileşiminden oluşmuştur. Farklı renkler kullanılarak çark-ı felek şeklinde planlanan dört adet çınar yaprakları ise gelişimini tamamlayan gül

olarak zemin boşluklarına serpiştirilmiştir.

Resim 9. Halı Yastık Örneği (Hülya Kaynar, 2007)

Gözlemin yapıldığı yer	Gümüşpınar Köyü Cami / Ulaş
Ürünün sahibi	Cami Derneği
Ürünü dokuyan kişi	Bilinmiyor
Gözlemin yapıldığı tarih	09.11.2007
Ürünün dokunduğu tarih(tahmini)	1970
Oluşturulan ürün-eşya	Halı yastık
Hangi amaçla yapıldığı	Kullanım
Ürünün boyutları	50 x 100 cm.
Kullanılan iplik türleri	Yün
Kullanılan renkler	Gri, kırmızı, kahverengi, yeşil, beyaz, turuncu, sarı, siyah
Ürüne verilen genel ad	Halı yastık
Dokumada kullanılan teknikler	Türk (Gördes) düğümü
Kullanılan motif isimleri	Türkmen gülü, madalyon, goncagül, yıldız, çengel, göz, damga (im)

Kompozisyon özellikleri

İki adet sedef ve zeminden oluşan yastık, geometrik merkezine göre tam simetrik dokunmuştur. Dış sedef siyah zemin üstüne ötelemeli yerleştirilen göz motiflerinden oluşurken, beyaz zemin üzerine zikzaklı olarak tasvir edilen çengeller ise iç sedefi süslemiştir. Kırmızı zemin üzerine dikey kompozisyonla birbirine bağlı olarak sonsuza uzanan madalyonlar, Türkmen gülü dolgusuyla, halıya ana karakterini vermiştir. Sınırları basamaklarla kapatılmış Türkmen gülleri, geometrik merkezine yerleştirilen sekiz kollu yıldız motifi ile çapraz ve haçvari olarak dallardan uzayan goncagüllerden meydana gelmiştir. Zemin boşluğuna bir adet serbest düzende dokunan "E" harfinin, dokuyan kişiye ait bir damga (im) olduğu düşünülmektedir.

Türkler tarih boyunca aile, oba, oymak, boy, devlet gibi kavramları ifade etmek için belirli figürleri, damga=im kullanmışlardır. İm/damgalar o kişi veya topluluğun varoluşunun simgesidir. Bu uygulama, hem soy ve ailenin adının sürdürülmesini, hem de aileye ait değerli eşyaların yitirilmemesini sağlamaktadır. Ayrıca, im ve damga, üretilen her tür araç gerecin ya da dokumanın, hangi kişi veya toplumun kültürüne ait olduğunun, aktarıldığı nesiller tarafından da bilinmesini sağlamakta, hatta bir üslup belirmesini dahi mümkün kılmaktadır. İm motifi de hayat ağacı motifi gibi ölümsüzlük ve neslin sürdürülmesi ile ilgili motifler arasında yerini almaktadır (Erbek, 2002: 180).

Resim 10. Halı Yastık Örneği Ön ve Yan Detayı (Hülya Kaynar, 2007)

Gözlemin yapıldığı yer	Gümüşpınar Köyü / Ulaş
Ürünün sahibi	Süleyman Bey
Ürünü dokuyan kişi	Bilinmiyor
Gözlemin yapıldığı tarih	09.11.2007
Ürünün dokunduğu tarih (tahmini)	1960
Oluşturulan ürün-eşya	Halı yastık
Hangi amaçla yapıldığı	Kullanım
Ürünün boyutları	50 x 100 cm.
Kullanılan iplik türleri	Yün
Kullanılan renkler	Kırmızı, gri, mavi, yeşil, siyah, beyaz, turuncu,sarı, kahverengi
Ürüne verilen genel ad	Halı yastık
Dokumada kullanılan teknikler	Türk (Gördes) düğümü

Kullanılan motif isimleri Muska, çiçek, madalyon, gül, pıtrak, bereket

Kompozisyon özellikleri

Sedef ve zeminden oluşan yastık, geometrik merkezine göre tam simetrik dokunmuştur. Beyaz zemin üzerine geometrik hatlı yaprak ve çiçeklerin dalgalı uzantısından oluşan sedef, zemini çerçeve içine almıştır. Yastığın kalınlığını temsil eden yan yüzeylerine, geçmeli olarak yerleştirilen muska motifleri ise iyi giden yaşantının kem gözlerden ve nazarlardan uzak tutulması amacıyla kullanılmıştır. Yastık halının geometrik merkezine konumlandırılmış basamaklı madalyon, tasarımın ana karakterini oluşturmaktadır. Baklava dilimi görünümündeki madalyon, merkezine Türkmen gülü formunda haçvari ve çapraz yerleştirilen kırmızı güllerle bezeli pıtraklardan meydana gelmiştir. Madalyonun düşey eksendeki uzantısı ile zemin boşluklarına yerleştirilen çiçekler, güzelliklerle dolu bir ömrün ifadesi olarak kullanılmıştır.

Sonuç

Ulaş İlçesine bağlı Acıyurt, Eskikarahisar ve Gümüşpınar Köylerinde yapılan bu araştırma, 1940-1970 yılları arasında dokunan 2 adet yaygı, 2 adet yolluk ve 6 adet yastıktan oluşan toplam 10 adet ürün üzerinde gerçekleştirilmiştir. Atkı, çözgü ve ilmelerinde yün hammadde kullanılan bu dokumalar Türk (Gördes) düğüm tekniği ile yapılmış ve tamamı kullanılmıştır. Kırmızı, siyah ve turuncu renklerin ağırlıklı olarak kullanıldığı yörede ayrıca gri, yeşil, kahverengi, beyaz, sarı, mavi, devetüyü ve lacivert renkler de kullanılmıştır. Dokuma yönüne göre dikey kompozisyonun uygulandığı bu halılarda zemin genellikle kare veya dikdörtgen bölmelere ayrılmış, her bir bölmenin içi dolgulanarak, Türk kültürü yansıması olan sonsuzluk prensibi ile tasarlanmıştır. Zemin kompozisyonu geometrik merkezine göre tam simetrik olarak planlanmış ve en az bir adet sedef ile çerçeve içine alınmıştır. Halılarda nadiren mihrap formu uygulanmıştır. Yöre halılarının zemin boşluklarında çoğunlukla (%80) madalyon da denilen göbek motifleri kullanılmış ve bu göbeklerin içleri çiçeklerle bezenmiştir. Pıtrak, Türkmen gülü, yıldız çiçeği Goncagül, gül ve lale bunlardan bazılarıdır. Ayrıca, bereket, elibelinde, göz, karnıyarık, testere dişi, çengel, küpe, çakmak, tarak, ok, leblebili su, muska, çark-ı felek, ab-ı hayat suyu, yıldız ve damga (im) şeklinde belirtilen sembolik motiflerle, sandık adı verilen nesneli motif ve ejder ile kuş olarak görülen figürlü motifler kullanılmıştır.

Ulaş, jeopolitik konumu, tarım ve hayvancılığa elverişli iklim ve bitki örtüsü ile insan kaynakları açısından dokumacılığa oldukça elverişli koşullar ortaya koymaktadır. Ancak, genç kuşağın geleneksel değerlere yeterince ilgi duymaması, dokuma kültürünü bilen orta yaş ve yaşlı nüfusun ise hammadde temini ve pazarlamada yaşadıkları sorunlardan kaynaklı bıkkınlık duymaları bu sanattan uzaklaşmalarını sağlayan faktörlerden olmuştur. Kültür varlıklarının korunması kapsamında, ata sanatı olarak kabul edilen halı dokumacılığının kamu kurumları ya da özel sektörlerce açılacak kurs ya da hobi merkezleri ile desteklenerek pazar sorununun çözülmesi gerekmektedir. Ancak bu koşulların sağlanması durumunda halı dokumacılığına olan ilginin artacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

Ateş, Mehmet. Türk Halıları Motiflerin Sembollerin Dili. Nevşehir: Ema Kağıtçılık Matbaacılık Ltd., [t.y.].

Aydın, Öznur. "Çin ve Türk İşlemelerindeki Ejderha Motifi". Akdeniz Sanat Dergisi 6.12 (2013): 1-15.

Birol, A., İnci ve Derman, Çiçek. Türk Tezyînî San'atlarında Motifler, İstanbul: Kubbealtı Neşriyâtı No:26, ISBN: 978-975-7663-07-2, 2011.

Erbek, Mine. Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Kırzıoğlu, G., Neriman. Altaylar'dan Tuna Boyu'na Türk Dünyası'nda Ortak Yanışlar (Motifler). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/ 2753 Yayımlar Dairesi Başkanlığı, Sanat Eserleri Dizisi/366, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.

Özen, Kutlu. Sivas Yöresi Geleneksel El Sanatları. İstanbul: Kitabevi 347, 2008.

Türk El Dokuması Halılar (Turkish Handwoven Carpets). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Katalog:2, TEH Model Kodu:0112, [t.y.].

Elektronik Kaynaklar

https://www.turkiye-rehberi.net/sivas-haritasi.asp / Erişim Tarihi:22.05.2019

http://www.sivaskulturturizm.gov.tr/TR-76107/ulas.html/Erişim Tarihi: 22.05.2019

http://www.ulas.gov.tr/el-sanatlari/Erişim Tarihi: 22.05.2019

İDİL

INVESTIGATION OF CARPET WEAVINGS IN ULAS TOWN FROM THE REPUBLIC PERIOD TO THE PRESENT

Hülya KAYNAR
Emine TONUS

Abstract

In this study, examples of carpets woven in the period between Republican period and present which are located in the district of Ulaş were discussed. The study was conducted on 10 carpet weaving examples were found in Ulaş District, Aciyurt, Eskikarahisar Village and Gümüşpınar Village Mosque. Information forms were created from the data obtained in the research and raw materials of yarns, yarn production and colouring, technical properties were examined. The motif and pattern features are determined and explained in the local and popular meanings in Turkish carpet weaving. The similarities and differences of motifs with other district textures of Sivas are discussed. In consequence of the research; It has been determined that weavings were woven in types of rugs (2), cushion (6) and runner (2) via Turkish Knot Tecnique and woolen yarns are used both in weft and warp procedure. The fabrics are designed exactly symmetrically according to geometric centre in terms of pattern compositions. It was also determined that tree of life, monster foot, wolf mouth, Turkmen rose, rosebud, star, eye, hook, flower, blessing, pitrak, cattle, amulet, medallion and elibelinde motifs with red, black, green, orange, brown, white, yellow and grey colours were predominantly used.

Keywords: Ulas, Sivas, carpet, intangible cultural heritage, pattern, weaving